

Detaljplaneprogram för Odensvi 2:21 m.fl. i Högsby samhälle. Högsby kommun, Högsby socken, Småland

Kulturhistorisk utredning 2003

Håkan Nilsson och Jerry Svensson

Kalmar läns museums arkeologiska rapporter 2004

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Syfte.....	1
Topografi och läge.....	1
Fornlämningsbild och kulturmiljö.....	1
Kulturhistorisk bakgrund och markanvändning.....	1
Undersökningsresultat och tolkning.....	2
Sammanfattande karakteristik.....	4
Kulturhistoriska värden.....	4
Synpunkter.....	4
Undersökningsmetod.....	5
Källor.....	5

Inledning

Denna rapport redovisar resultatet av en kulturhistorisk utredning av ett mindre markområde (ca 0,3 km²), som gjorts i samband med ett detaljplaneprogram för Odensvi 2:21 m.fl. i Högsby samhälle. Arbetet har utförts av Håkan Nilsson, Kalmar läns museum, på uppdrag av Miljö- och byggnadskontoret i Högsby kommun. Jerry Svensson, Kalmar läns museum har deltagit i rapportarbetet.

Syfte

Utredningens syfte är att klargöra omfattningen av i området förekommande forn- och kulturlämningar samt att redogöra för deras kulturhistoriska kontext.

Topografi och läge

Odensvi ligger mitt i Högsby socken, ca 900 meter västsydväst om Högsby kyrka (medeltida ursprung), och omkring 700 meter väster om Emåns vattendrag, som rinner igenom tätorten. Undersökningsområdet är beläget på nivåer mellan 70–85 m.ö.h. Landskapet är småkuperat med mindre bergryggar och en åsrygg längs med Emån. I Emåns dalgång är landskapet flackare och karakteriseras av slättbygd. De geologiska förhållandena utgörs i huvudsak av ett moränlandskap med viss förekomst av partier med berg i dagen, vilket står i kontrast mot de isälvs- och postglaciala sediment som utmärker slättbygdslandskapet i Emåns dalgång.

Fornlämningssbild och kulturmiljö

Undersökningsområdet är beläget mellan två riksintressen för kulturmiljövården, Gillberga-Staby [H59], och Forsaryd-Virstad [H60], vilka karakteriseras av ett småbrutet odlingslandskap och välbevarad bebyggelsestruktur. Riksintresset Gillberga-Staby kartografiska redovisning omfattar ett mindre parti av undersökningsområdets södra del.

Strax söder om undersökningsområdet har tre stenyxor påträffats (RAÄ 78). I direkt anslutning till undersökningsområdets östra del ligger två stensättningar (RAÄ 16, samt ett nyfynd vid inventeringen 2003).

Ett utmärkande kännetecken för kulturlandskapet kring Emån i Högsby är att fornlämningsbeståndet, bl.a. fynd av stenyxor, gravar från brons- och järnålder, och ortnamnen visar ett förhistoriskt ursprung (flera byar har efterleden -by, -vi (Strid)). Denna kombination indikerar att trakten kring dagens Högsby utgjorde en centralbygd under järnåldern (Brink).

Gravarna utgörs i huvudsak av ensamliggande stensättningar samt någon hög eller röse, men i något fall är de samlade i ett gravfält. Gravarna är främst belägna på den åsrygg som löper i nordväst–sydöstlig riktning längs Emån. I Högsbyområdet finns även flera uppgifter om borttagna högar och andra gravformer som stensättningar, rösen och hällkistor (RAÄ 22, 24, 30, 225). Nämnas skall också i detta sammanhang förekomsten av en runsten inbyggd i Högsby kyrka (RAÄ 20). Ytterligare en idag försvunnen runsten skall ha funnits vid kyrkan (Helmfrid).

I perifera lägen, en bit från Emån, kännetecknas kulturlandskapet främst av sentida kolonisation, representerad bl.a. av kulturlämningar efter torp, tjärdalar, kvarnar och sågverk.

Kulturhistorisk bakgrund och markanvändning

Säteriet Odensvi omnämns första gången 1351. Odensvi består då av två frälsegårdar (brytegårdar) (Brunius & Ferm). Att själva byn är äldre än så kan framhållas mot bakgrund av att den redan bestod av flera enheter. Odensvi anses enligt ortnamnsforskningen syfta på kultplats för den hedniska religionsutövningen under förhistorisk tid (Sahlgren, Strid).

Under början av 1700-talet är bebyggelsen centralt belägen i inägomarken med åkermarken intill bebyggelsen. Idag är bytomten delvis bebyggd med villabebyggelse. Bytomten var belägen i villaområdets sydvästra del. Det exakta läge för bytomten går ej att avgöra då bebyggelseläget endast är markerad med en hussymbol på den historiska kartan.

Själva undersökningsområdet utgjordes då av hagmark och lyckodlingar, samt i mindre utsträckning också av sidvallsäng. När det gäller rotationssystemet förefaller av gärdesindelningen att döma att ensäde varit rådande.

Under perioden till 1940-talet har stora delar av hagmarken och ängsmarken odlats upp, vilket illustrerar utvecklingen inom jordbruket – den agrara revolutionen, med omfattande utdikningsföretag och införande av plogbruk. Resultatet av fältinventeringen visar dock att odlingsmaximum i Odensvi varit tidigare än 1940-talet, då stora delar av det som vid inventeringen konstaterades utgöra gammal åkermark var igenväxande redan på 1940-talet.

Idag är ytterligare delar av åkermarken igenväxande eller beskogad. Stora åkerytor har även tagits i anspråk för bebyggelse när Högsby tätort expanderat. En trend som påbörjades redan under 1940-talet. Något som lett till att det gamla bebyggelseläget i Odensvi idag är ”hopväxt” med tätorten.

Inga skiftesreformer har genomförts på inägomarken. Förklaringen till detta är att Odensvi utgjort ett säteri (Almquist, Hofrén).

Undersökningsresultat och tolkning

Vid fältinventeringen påträffades en grav som bedömts som fast fornlämning. Lämningar som inte bedömts som fasta fornlämningar utgörs av tre större områden med fossil åkermark, tre stenmurar, samt en äldre bruksväg. De registrerade lämningarna redovisas i fig.1.

Fasta fornlämningar:

Fem meter väster om en sedan tidigare känd grav (RAÄ 16:1), finns ytterligare en grav av samma typ. Även denna grav utgörs av en stensättning. Graven är belägen strax utanför undersökningsområdets nordöstra del.

Beskrivning: Stensättning, rund, 8 meter i diameter och 0,1 meter hög. Fyllning av 0,1–0,4 meter stora stenar. Kraftig sentida övertorvning. Beväxt i kanterna med enbuskar. Över gravens östra del löper en stenmur. *Rapporterad till Riksantikvarieämbetet, Fornminnesregistret, jan 2004.*

Åkermarken väster–sydsydväst om gravarna, se fig. 1, bedöms att ha utgjort ett bra boplatsläge under förhistorisk tid. Området var beväxt med vall vid inventeringstillfället och ingen granskning avseende boplatsindikerande material kunde göras.

Övriga kulturhistoriska lämningar:

A. Fossil åkermark

Stora delar av detta område är odlade i sen tid. Den fossila åkermarken är mestadels väl stenröjd men med kvarvarande enstaka större block. Flera diken finns i området. I de skogbeväxta delarna finns stora röjningsrösen och stentippar, oftast belägna på bergryggar eller höjder. Under 1700-talets början utgjorde området inägomark med lyckodlingar. Större delen av området var under 1940-talet helt uppodlat. I mindre partier i områdets västra del hade markanvändningen då förändrats från åker- till betesmark. Två stenmurar är belägna i och i anslutning till området. Dessa har anlagts vid stenröjning av intilliggande åkrar.

Fig. 1. Undersökningsområdet med resultatet av fältinventeringen.

B. Fossil åkermark

I området finns enstaka röjningsrösen, 2–4 meter i diameter med flack eller välvd profil, som visar att området odlats. Många kvarvarande block och större stenar finns mellan de fåtaliga röjningsrösen. Både under början av 1700- och 1940-talet utgjorde området betesmark. Området har troligen odlats upp kortvarigt någon gång mellan dessa tidpunkter. Möjligen kan området utgöra en mindre rest efter ett tidigt uppodlingskede (förhistorisk tid/medeltid). Området var svårbesiktigt p.g.a. låg och tät slyvegetation.

Den planerade vägen bör undvika området. Om vägen dras igenom området bör eventuella röjningsrösen undvikas eller bli föremål för en arkeologisk undersökning, med avseende på en datering av röjningsröseområdet.

C. Fossil åkermark

I området finns oregelbundna och flikiga åkrar med varierande grad av stenröjning. Röjningsrösen varierar med flacka, välvda och toppiga profiler. I områdets västra del finns en stenmur anlagd i anslutning till en åker som odlades på 1940-talet. Under 1700-talets början bestod området av hagmark, ”ängehagen”. Sedan odlades hela området upp och 1940

utnyttjades återigen större delen av området som betesmark. Möjligen har området utnyttjats för odling redan under förhistorisk tid/medeltid. Detta går dock inte att avgöra då det som karakteriserar området är odlingslämningar från de senaste tre århundradena.

D. Fossil åkermark

Området utnyttjades som sidvallsäng under 1700-talet. Området dikades sedan ut och omvandlades till åkermark. Områdets odlades minst fram till 1940-talet. Idag är området igenväxande.

Äldre vägsträckning:

En ca 500 meter lång brukningsväg som lett från gården till odlingsmarkerna i nordväst. Vägen är stenskodd och terrasserad på ett mindre parti och är till större delen stigliknande. Flitigt använd som bl.a. ridväg idag.

Stenmurar

De tre stenmurarna bedöms ha uppkommit som en effekt av stenröjning av intilliggande åkrar, inte av skiften.

Sammanfattande karakteristik

Det ursprungliga läget för Odensvi by är idag delvis bebyggt med villabebyggelse, vilket medför att bykaraktern försvunnit. Kännetecknande för Odensvi är att inägomarken är oskiftad. Detta speglas främst i avsaknaden av de för skifteslandskapen karakteristiska stenmurarna. De få stenmurar som finns är belägna i anslutning till åkrar och är ett resultat av stenröjning. De fossila åkerytorna och med dem sammanhängande odlingslämningar som röjningsrösen, stentippar, diken, och utdikade ängsmarker, speglar de senaste 300 årens agrarhistoriska utveckling i Odensvi. Här återfinns områden som odlats under såväl kort som lång tid, vilket avsatt sig i mer eller mindre tydliga åkerformer där åkrarna har en varierande grad av stenröjning – beroende på hur länge och hur sent de utnyttjats för odling. Intensiteten i åkerbruket speglas även av de frekvent förekommande röjningsrösen som varierar i storlek och omfattning i undersökningsområdet – allt från små flacka till monumentala röjningsrösen och stentippar förekommer.

Kulturhistoriska värden

De kulturhistoriska värdena i området är främst av pedagogisk och upplevelsemässig karaktär där de många odlingslämningarna tjänar som förklaringsbakgrund till såväl åkerbrukets generella utveckling i Sverige under nyare tid, som utvecklingen i Odensvi. Område B har dessutom en vetenskaplig potential avseende röjningsrösenas ålder- det är möjligt att området utgör en rest efter ett tidigt uppodlingsskede (förhistorisk tid/medeltid) i Odensvi.

Synpunkter

Från kulturmiljösynpunkt sett är det lämpligast att förlägga det planerade ridhuset och kringanläggningar till åkermark som odlas idag. Den bästa placeringen av ett ridhus skulle vara att anlägga det i anslutning till redan befintliga anläggningar.

Den planerade vägsträckningen bör undvika område B. I händelse av en vägdragning genom detta område bör denna föregås av en arkeologisk förundersökning.

Åkermarken väster-sydsydväst om RAÄ 16 bedöms att ha utgjort ett bra boplatsläge under förhistorisk tid, se fig. 1. Området kan dessutom bedömas som fornlämningsområde till RAÄ 16. Ingen etablering av bebyggelse bör ske i detta område, utan att föregås av en arkeologisk förundersökning.

Vid anläggande av ridstigar och vägar bör sträckningarna diskuteras i samråd med antikvariskt kompetent personal vid besök på platsen.

Riksintresset Gillberga-Staby [H59], som idag redovisningsmässigt på kartan omfattar det ursprungliga bebyggelseområdet för Odensvi, bedöms att inte påverkas av de planerade anläggningarna.

Undersökningsmetod

Inför fältarbetet gjordes en genomgång av Lantmäteriets arkiv i Kalmar. Övriga källor som legat till grund för bedömningen av området utgörs av Fornminnesregistret och Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Det äldre storskaliga kartmaterialet exciperades genom avritning på film.

Fältinventeringen utfördes under en dag och innebar en systematisk fältinventering av det aktuella området.

Inmätningen av förekommande forn- och kulturlämningar gjordes med GPS med direktöverföring till ett kartunderlag (manuell metod). Som bakgrundskarta för inmätningarna användes den digitala fastighetskartan i skala 1:5000 med ett pålagt raster i rikets koordinatnät med 100 meter mellan rasterlinjerna.

Källor

Högsby socken, Akt 31 (geometrisk avmätning från 1701).

Fornminnesregistret

Ekonomiska kartan 1941

Fastighetskartan

Litteratur

Almquist, J.A. Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden. Småland. 1976. Stockholm.

Brink, S. 1998. "Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige : några bebyggelsehistoriska nedslag". I: *Centrala platser, centrala frågor : samhällsstrukturen under järnåldern : en vänbok till Berta Stjernquist*. Larsson, L. & Hårdh, B (red). Acta archaeologica Lundensia Serie in 80, No 28. Stockholm

Brunius, J & Ferm, O. 1990. *Handbörd, Stranda*. Det medeltida Sverige, Småland 4:2. Stockholm.

Helmfrid, B. 1937. *Östsmålands runinskrifter*. Hofrén, M (red). Kalmar läns fornminnesförening, Meddelanden nr 25. Kalmar

Hofrén, M. 1937. *Herrgårdar och boställen: en översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650-1850*. Nordiska museets handlingar Nr 6. Stockholm

Sahlgren, J. 1953. *Handbörd och Aspeländ*. Namn och bygd Nr 41. Stockholm

Strid, J.P. 1999. *Kulturlandskapets språkliga dimension: Ortnamnen*. Stockholm